

16. Сабуров О. М. У тяжкі роки / О. М. Сабуров. – К. : Політвидав України, 1973. – 148 с.
17. Собесяк Ю. Земля горит / Юзеф Собесяк, Ричард Егоров. – М. : Воєніздат, 1967. – 274 с.
18. Стехов С. Т. Загін особливого призначення / С. Т. Стехов. – К. : Політвидав України, 1979. – 157 с.
19. Струтинский Н. На берегах Горыни и Случи / Николай Струтинский. – Львов : Каменярь, 1966. – 175 с.
20. Ткаченко Ф. П. Вилітали в бурю орлята / Ф. П. Ткаченко. – К. : Політвидав України, 1976. – 212 с.
21. Федоров И. Ф. Партизанские версты / И. Ф. Федоров // Федоров И. Ф. Воспоминания командира соединения / И. Ф. Федоров : лит. запись А. М. Дугинца, К. П. Закалюка. – Киев : Политиздат Украины, 1990. – 223 с.
22. Федоров О. Ф. Підпільний обком діє / О. Ф. Федоров. – К. : Дніпро, 1968. – 703 с.
23. Шкрябач Я. Дорога в Молдавию. Воспоминания командира / Я. Шкрябач. – Кишинев : Картя Молдовеняска, 1966. – 416 с.

Віталіна Данильчук

Легальна періодика Рівненщини часів окупації як історичне джерело

У статті проаналізовано легальні україномовні періодичні видання, що виходили друком на території Рівненщини в часи німецької окупації. Обґрунтовано значимість тогочасної преси як історичного джерела.

Ключові слова: німецький окупаційний режим, легальна періодика, Рівненщина, історичне джерело.

Данильчук Віталіна. Легальная периодика Ровенщины во времена оккупации как исторический источник. В статье проанализировано легальные украиноязычные периодические издания, которые печатались на территории Ровенщины во времена немецкой оккупации. Обосновано значимость прессы того времени как исторического источника.

Ключевые слова: немецкий оккупационный режим, легальная периодика, Ровенщина, исторический источник.

Danylchuk Vitalina. Legal Periodicals Territory of Rivne Region of Times of Occupation as Historical Source. The scientific article analysis legal Ukrainian language periodicals, that saw print at the territory of Rivne region during the German occupation. The significance of the periodicals as a historical source has been grounded.

Key words: the German occupational regime, legal periodicals, Rivne region, historical source.

Постановка наукової проблеми та її значення. Повноцінне дослідження різноманітних аспектів підкупаційного життя в Україні неможливе без аналізу тогочасної преси. Періодичні видання – це важливі історичні джерела, які дозволяють простежити події суспільно-політичного, економічного, культурного, громадського життя в певний проміжок часу і на регіональному, і на загальнодержавному рівні. Преса вміщує різну за видами, жанрами, походженням і сутністю інформацію (документи органів державного управління, виступи державних та громадських діячів, офіційні повідомлення, розпорядження, огляди, звіти, репортажі, інтерв'ю, публіцистику, листи, уривки з художніх творів, фоторепортажі, хроніку, оголошення, некрологи тощо), що в результаті робить її унікальним багатогранним, комплексним джерелом.

Вивчення та використання матеріалів пресових видань має свою специфіку, оскільки передбачає врахування конкретно-історичних умов, у яких вони виходили, характеру влади, ступеня демократичності суспільства, рівня гласності, наявності цензури, що значною мірою впливало на можливість існування легальної періодики, інформаційну спрямованість та зміст публікацій. Все це повною мірою стосується україномовної легальної періодики, що виходила на території Рівненщини в період німецької окупації.

Джерельну базу наукової статті складають документи Центрального державного архіву громадських об'єднань України [42; 43], регіональні періодичні видання Рівненщини та матеріали Державного архіву Рівненської області: р-28 («Типографія «Костопільські вісті») [22; 23], р-280 («Видавництво часопису «Волинь») [24–26]. Важливими для написання статті були історіографічні доробки А. Жив'юка [27; 28], К. Курилишина [32–34], М. Михайлюк [35], І. Павлюка [37], Р. Радчик [38], О. Салати [39], Ю. Шаповала [44] та ін.

На території Рівненської округи в часи німецької окупації виходили друком декілька легальних україномовних періодичних видань, серед яких «Волинь» (Рівне, вересень 1941 р. – січень 1944 р.), «Голос Сарненщини» (Сарни, вересень 1941 р. – грудень 1943 р.), «Костопільські вісті» (Костопіль, 1941 р. – січень 1944 р.), «Українка» (Костопіль, грудень 1941 р. – 1943 р.), «Український хлібороб» (Рівне, січень–жовтень 1942 р.), «Вісті для українських селян» (Рівне, червень 1942 р. – осінь 1943 р.), «Орленя» (Рівне, жовтень 1941 р. – листопад 1942 р.), «Українська дитина» (Костопіль, січень–жовтень 1942 р.), «Школяр» (Дубно, жовтень 1941 р. – кінець 1941 р.).

Названі часописи поширювалися не лише на Рівненщині, але й у багатьох інших регіонах України і навіть поза її межами. На адресу редакції надходили листи від редакторських колективів інших видавництв, різних установ та організацій, індивідуальні звернення з проханнями надсилати примірники «рівненських» газет у Кіровоград, Камінь-Каширський, Миргород, Переяслав, Мінськ [24, арк. 103–106; 26, арк. 30, 35] тощо.

Місцеві жителі могли купувати або передплачувати видання. Пункти продажу преси функціонували в багатьох населених пунктах краю, зокрема у Рівному (магазин, кіоск на вокзалі, роздрібна торгівля), у Здолбунові (книжковий кіоск на вокзалі), Радивиліві тощо [42, арк. 18, 20]. У сільській місцевості обладнували спеціальні дошки, на яких вивішували окремі номери, нерідко з коментарями місцевої влади.

Тематично-змістовий аналіз матеріалів зазначеної вище періодики дає змогу умовно розподілити регіональні пресові органи на такі групи: газети загального (універсального) характеру («Волинь», «Голос Сарненщини», «Костопільські вісті», «Вісті для українських селян»), часопис для українського жіноцтва («Українка»), журнал фахового, сільськогосподарського призначення («Український хлібороб») та видання для дітей і молоді («Орленя», «Школяр», «Українська дитина») [34, 6].

Вивчаючи легальну україномовну пресу як одне з джерел дослідження періоду окупації, наголошено, що вона існувала в умовах повної залежності від німецької адміністрації, розглядалася нею як вагомий засіб масової інформації. Окрім інформативної функції, періодика відігравала неабияку ідеологічно-пропагандистську роль і була важливим інструментом впливу на свідомість людей.

На початковому етапі окупації німецька цензура, очевидно, працювала не на повну потужність і не надто вникала у зміст статей, тому друкувалися матеріали, що пропагували українські національні ідеї. Наприклад, 7 вересня 1941 р. у «Волині» з'явилася публікація про маніфестацію молоді у Рівному під націоналістичними гаслами, надруковано інформацію про смерть членів ОУН – В. Робітницького, М. Сціборського, О. Сеника-Грибівського та інших [2, 4; 3, 3]. Подібні ідейно-тематичні статті згодом з'являються в «Костопільських вістях». До друку був підготовлений навіть Декалог українського націоналіста [25, арк. 23]. Однак після появи «Тимчасового зарядження охорони порядку в пресових справах» (1942 р.) [9, 4] ситуація змінюється, і заклики до відновлення української державності та національної єдності доводиться читати між рядків.

Пропаганда військової могутності Німеччини була однією з основних тем періодичних видань. Практично кожен номер місцевих часописів загального спрямування розпочинався з огляду подій на фронтах, інформації про захоплені міста та відповідних коментарів щодо міжнародного становища [15, 1–2; 21, 1–3]. Перемоги Німеччини підтверджувалися статистичними даними, порівнянням втрат ворогуючих сторін і аналізом ситуації за певний період – «За п'ять місяців війни», «Один рік війни на морі з большевиками», «Два роки війни і два роки успіхів», «37 641 советських літаків збито» [7; 16; 18]. За допомогою таких публікацій можна прослідкувати хронологію воєнних дій періоду Другої світової війни. Проте цифри, які подавали, підбиралися тенденційно, демонстрували переваги Німеччини.

Наступними за кількістю і обсягом були статті агітаційно-пропагандистського спрямування, які розкривали ідею «визвольної місії Німеччини», розповідали про її «високий освітній, культурний і технічний рівень», висвітлювали «дружні українсько-німецькі відносини» [17]. Продовжуючи означену сюжетну лінію, в публікаціях вміщували заклики населення до виїзду на роботу у рейх, інформацію про «показові соціально-побутові умови» оstarбайтерів, гарну «організацію дозвілля», відомості про матеріальне забезпечення родин, члени яких уже працюють в Німеччині тощо [11, 2; 30, 1, 2; 19, 3]. Наголошувалося на тому, що праця українців у рейху є «священною повинністю і честю для сім'ї» та «працею для самої України» [12, 3]. У популяризації «німецького способу життя» важливу роль відігравали тематичні фотознімки, вміщені у пресі. Дезінформація, яку поширювала окупаційна

влада через друковані видання, повинна була формувати серед українського населення позитивний образ Третього рейху, виховувати лояльність до нового режиму і схилити людей до виїзду на роботу в Німеччину.

За посередництвом преси владні структури доводили до відома місцевого населення офіційні закони, постанови, розпорядження, що регламентували підкупаційне життя. Для прикладу, інформували про реєстрації мешканців, установлення комендантської години, введення обов'язку на працю, систему оподаткування, норми поставок сільськогосподарської продукції, про підтримання порядку вулиць, економію електричного струму, міри покарання за порушення порядку тощо [5, 4; 10, 4]. Часто накази, оголошення німецької влади подавали двома мовами – українською та німецькою.

Наскрізною темою для легальної періодики того часу була антирадянська пропаганда і теза, що Німеччина «принесла свободу, звільнивши українців від кривавого більшовизму» [13, 3]. Для цього публікували статті про сталінські репресії, злочини НКВС, голодомор, примусову колективізацію, атеїстичну діяльність, подавали тематичні карикатури, гумористичні підбірки з критикою радянської політичної системи.

На сторінках місцевих газет того періоду прослідковувалася антисемітська пропаганда, що була складником німецького політичного курсу: змалювання єврейства як ворога всього людства, звинувачення в багатьох проблемах довоєнного і воєнного часу, ототожнення з радянською владою, комуністичною ідеологією, використання поняття «жидо-більшовизм», публікація дискримінаційних документів, що стосувалися їхнього життя на українських землях (наприклад про обов'язкове носіння на одязі спеціального розпізнавального знаку) [3] та ін. Через використання таких матеріалів окупаційна адміністрація формувала негативний образ євреїв, схиляла місцевих мешканців до байдужого, зневажливого ставлення до їхньої долі та виправдовувала масові знищення.

Через регіональну періодіку можна прослідкувати повсякденне, громадське життя впродовж 1941–1944 рр. і в окремих населених пунктах, і всієї округи. Місцеві часописи Рівненщини інформували про створення і діяльність мережі місцевих інституцій самопомогі, комітетів зимової помочі, комітетів допомоги бідним, військовополоненим, філій Українського Червоного Хреста, Жіночої служби України та закликали долучатися до їхньої роботи. Часто допомогіві комітети через пресу зверталися до населення з проханнями збирати одяг, взуття, продукти, давати добровільні внески [29, 1]. Видання вміщували повідомлення про розшук військовополонених і тих, хто пропав безвісти – діяли рубрики «Пошукуємо забраних до червоної армії», «Розшукуємо» [12, 4; 13, 4].

Значну увагу в часописах приділяли освітній темі, шкільництву, вихованню дітей та молоді. Аналіз публікацій засвідчує, що відбувалося скорочення освітніх закладів, у зв'язку із воєнними діями та вивезенням на роботи до рейху зменшувалася кількість учнів та вчителів, завданням школи було насамперед виховання прихильного ставлення до Німеччини [32, 171–172]. Знаходимо низку інформаційних матеріалів про відкриття та функціонування ремісничих, сільськогосподарських, медичних шкіл, численних фахових курсів [4, 4; 6, 4; 41; 31, 4].

На шпальтах усіх вище означених газет знаходимо художні твори або їхні уривки, поезію, публіцистичні праці, життєписи видатних українців, літературознавчі поради, матеріали історичної, етнографічної тематики, аналіз творчості українських письменників та інші тематичні студії. Серед авторів публікацій були відомі імена: У. Самчук, Є. Маланюк, П. Олійник, Є. Яворівський, О. Теліга, В. Щурат, С. Скрипник, Р. Бжеський та ін. За допомогою різноманітних оголошень у пресі, повідомлень, репортажів про культурно-мистецьке життя простежуємо діяльність театрів, їх репертуар, періодичність постановки вистав, вартість квитків тощо. Висвітлювалися у періодиці публікації на релігійну тематику [8, 4; 30, 1; 13; 20, 3].

На сторінках двотижневика «Українка» [40] подавали матеріали історичної тематики, звертали увагу на роль і призначення жінки, публікували пісні, поезію, прозові твори, фейлетони, гуморески, господарські поради, настанови для правильного виховання дітей, систематично повідомляли про діяльність «Жіночої служби» в регіоні. Періодично з'являлися статті правового характеру («Новітнє подружнє право в Україні»). Як і всім іншим, виданню була притаманна тенденційність добору тем та специфіка їхнього розкриття.

Через пресу окупаційна адміністрація намагалася впливати на дітей та молодь. У такому напрямі працювали часописи «Орленя» [36], «Школяр» та «Українська дитина» [45]. Тематична палітра цих видань, незважаючи на їхню спрямованість, була досить об'ємною. У журналах публікували

короткі історичні календарі, уривки з художніх творів, п'єси, рекомендовані для постановок, пісні, колядки, щедрівки, науково-пізнавальні матеріали, завдання для інтелектуального розвитку (загадки, ребуси, шаради, задачі-жарті). Діяли рубрики «На допомогу юному техніку», «Фізичне виховання», «Творчість наших читачів» та ін. Попри цікавий та розвивальний зміст цих видань, їхнім лейтмотивом була пропагандистська, виховна спрямованість. Важливим засобом впливу на свідомість дітей слугувало використання значної кількості ілюстративних матеріалів, відповідного тематичного спрямування.

Окремі статті місцевих видань стосувалися сільськогосподарської проблематики. Фахово на цьому спеціалізувався щомісячний ілюстрований журнал «Український хлібороб» [41]. Постійними тут були рубрики: «Садівництво і городництво», «Рільництво», «Тваринництво», «Птахівництво», «Рибальство», «Бджільництво», «Волинські скарби – лікарські рослини», «Ветеринарія», «Сільське будівництво», «Меліорація», «Хліборобство», «Ремесло», «З досвіду для досвіду», «Відповіді на запитання» та ін. Наприкінці номера подавали тематичні сільськогосподарські новини, що відбувалися в регіоні та розповідали про культурно-освітню роботу, яка проводилася в цьому напрямі. Однак, попри кваліфікаційну спрямованість, публікації мали пропагандистське, антирадянське та антисемітське забарвлення.

Таким чином, легальна україномовна преса Рівненщини періоду німецької окупації була одним із основних елементів інформаційного обміну. Незважаючи на ідеологічну заангажованість (легальні видання у той час не могли мати іншого ідейного спрямування), вона подавала окрему цінну інформацію, важливу для розуміння суспільного, економічного, культурного життя України впродовж 1941–1944 рр. Специфіка періодики як виду джерела полягала в тому, що, з одного боку, значна частина інформації, яка поширюється через пресу, лише частково відображала дійсність і її потрібно порівнювати з іншими документами. А з іншого, що преса передавала дух тієї історичної доби.

Список використаних джерел та літератури

1. Вісті для українських селян. – Рівне, 1943. – Чис. 23. – 16 серп.
2. Волинь. – Рівне, 1941. – Чис. 1. – 1 верес.
3. Волинь. – Рівне, 1941. – Чис. 2. – 7 верес.
4. Волинь. – Рівне, 1941. – Чис. 6. – 5 жовт.
5. Волинь. – Рівне, 1941. – Чис. 10. – 26 жовт.
6. Волинь. – Рівне, 1941. – Чис. 13. – 2 листоп.
7. Волинь. – Рівне, 1941. – Чис. 21. – 4 груд.
8. Волинь. – Рівне, 1941. – Чис. 23. – 11 груд.
9. Волинь. – Рівне, 1942. – Чис. 6 (34). – 22 січ.
10. Волинь. – Рівне, 1942. – Чис. 18 (46). – 5 берез.
11. Волинь. – Рівне, 1942. – Чис. 37 (65). – 17 трав.
12. Волинь. – Рівне, 1942. – Чис. 43 (71). – 7 черв.
13. Волинь. – Рівне, 1942. – Чис. 44 (72). – 11 черв.
14. Волинь. – Рівне, 1942. – Чис. 45 (73). – 14 черв.
15. Волинь. – Рівне, 1942. – Чис. 49 (77). – 28 черв.
16. Волинь. – Рівне, 1942. – Чис. 57 (85). – 27 лип.
17. Волинь. – Рівне, 1943. – Чис. 3 (133). – 14 січ.
18. Волинь. – Рівне, 1943. – Чис. 48 (178). – 24 черв.
19. Голос Сарненщини. – Сарни, 1942. – Чис. 24 (42). – 19 черв.
20. Голос Сарненщини. – Сарни, 1942. – Чис. 25 (43). – 28 черв.
21. Голос Сарненщини. – Сарни, 1943. – Чис. 18 (85). – 6 черв.
22. Державний архів Рівненської області (далі – Держархів Рівненської обл.), ф. р-28, оп. 1, спр. 3, 56 арк.
23. Держархів Рівненської обл., ф. р-28, оп. 1, спр. 5, 102 арк.
24. Держархів Рівненської обл., ф. р-280, оп. 1, спр. 3, 161 арк.
25. Держархів Рівненської обл., ф. р-280, оп. 1, спр. 8, 141 арк.
26. Держархів Рівненської обл., ф. р-280, оп. 1, спр. 15, 188 арк.
27. Жив'юк А. Між Сциллою політики і Харибдою творчості: громадсько-політичний портрет Уласа Самчука / А. Жив'юк. – Рівне : Ліста-М, 2004. – 184 с.
28. Жив'юк А. Місце і роль легальної української періодики (1941–1944 рр.) у національно-визвольній боротьбі (на прикладі газети «Волинь») / А. Жив'юк // Українська періодика: історія і сучасність. – Львів : [б. в.], 1993. – С. 110–115.

29. Костопільські вісті. – Костопіль, 1941. – Чис. 15. – 26 жовт.
30. Костопільські вісті. – Костопіль, 1943. – Чис. 17 (91). – 5 трав.
31. Костопільські вісті. – Костопіль, 1943. – Чис. 37 (111). – 19 верес.
32. Курилишин К. Українська легальна преса періоду німецької окупації (1939–1944 рр.) : іст.-бібліогр. дослідж : у 2 т. Т. 1 : А–М / К. Курилишин ; НАН України, Львів. нац. наук. б-ка ім. В. Стефаника, від. україніки, від-ня «НДЦ періодики» ; наук. ред.-консульт. М. М. Романюк. – Львів : [б. в.], 2007. – 640 с.
33. Курилишин К. Українська легальна преса періоду німецької окупації (1939–1944 рр.) : іст.-бібліогр. дослідж : у 2 т. Т. 2 : Н–Я / К. Курилишин ; НАН України, Львів. нац. наук. б-ка ім. В. Стефаника, від. україніки, від-ня «НДЦ періодики» ; наук. ред.-консульт. М. М. Романюк. – Львів : [б. в.], 2007. – 592 с.
34. Курилишин К. Українське життя в умовах німецької окупації (1939–1944 рр.) : за матеріалами україномовної легальної преси / К. Курилишин ; НАН України, Львів. нац. наук. б-ка України ім. В. Стефаника, Львів. від-ня ін-ту укр. археографії та джерелознав. ім. М. С. Грушевського ; наук. консульт. Я. Р. Дашкевич ; наук. ред. М. М. Романюк. – Львів : [б. в.], 2010. – 328 с.
35. Михайлюк М. Нацистська пропаганда в окупованому Києві / М. Михайлюк // Укр. іст. журн. – 2006. – № 1. – С. 131–144.
36. Орленя. – Рівне, 1941. – Чис. 1 ; Орленя. – Рівне, 1941. – Чис. 2 ; Орленя. – Рівне, 1941. – Чис. 3 ; Орленя. – Рівне, 1942. – Чис. 1 ; Орленя. – Рівне, 1942. – Чис. 2 ; Орленя. – Рівне, 1942. – Чис. 3 ; Орленя. – Рівне, 1942. – Чис. 4 ; Орленя. – Рівне, 1942. – Чис. 5 ; Орленя. – Рівне, 1942. – Чис. 6 ; Орленя. – Рівне, 1942. – Чис. 7 ; Орленя. – Рівне, 1942. – Чис. 9 ; Орленя. – Рівне, 1942. – Чис. 10 ; Орленя. – Рівне, 1942. – Чис. 11.
37. Павлюк І. Українська легальна преса Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя. 1917–1939, 1941–1944 рр. / І. Павлюк ; НАН України ; Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника «НДЦ періодики». – Львів : Каменяр, 2001. – 285 с.
38. Радчик Р. Літопис буремних днів : видавництво «Волинь» (1941–1944 рр.) у ствердженні української державності / Р. Радчик. – Рівне : [б. в.], 2006. – 188 с.
39. Салата О. Формування німецького інформаційного простору в Рейхскомісаріаті «Україна» та в зоні військової адміністрації (червень 1941–1944 рр.) / О. Салата. – Донецьк : Норд-Прес, 2010. – 362 с.
40. Українка. – Костопіль, 1942. – Чис. 2. – 5 лют. ; Українка. – Костопіль, 1942. – Чис. 3. – 19 лют. ; Українка. – Костопіль, 1942. – Чис. 11. – 11 черв. ; Українка. – Костопіль, 1942. – Чис. 12. – 25 черв. ; Українка. – Костопіль, 1942. – Чис. 18. – 24 верес. ; Українка. – Костопіль, 1942. – Чис. 20. – 22 жовт. ; Українка. – Костопіль, 1942. – Чис. 23. – 16 груд. ; Українка. – Костопіль, 1942. – Чис. 24. – 31 груд. ; Українка. – Костопіль, 1943. – Чис. 1 (25). – 7 січ. ; Українка. – Костопіль, 1943. – Чис. 2 (26). – 21 січ. ; Українка. – Костопіль, 1943. – Чис. 4 (28). – 25 лют.
41. Український хлібороб. – Рівне, 1942. – Чис. 3 ; Український хлібороб. – Рівне, 1942. – Чис. 4 ; Український хлібороб. – Рівне, 1942. – Чис. 5 ; Український хлібороб. – Рівне, 1942. – Чис. 6 ; Український хлібороб. – Рівне, 1942. – Чис. 7 ; Український хлібороб. – Рівне, 1942. – Чис. 8 ; Український хлібороб. – Рівне, 1942. – Чис. 9 ; Український хлібороб. – Рівне, 1942. – Чис. 10.
42. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 166, оп. 3, спр. 146, 44 арк.
43. ЦДАГО України, ф. 166, оп. 3, спр. 152, 26 арк.
44. Шаповал Ю. Г. Газета «Волинь» як український часопис (1941–1944 рр.) / Ю. Шаповал // Зб. пр. «НДЦ періодики». – Вип. 1. – Львів : [б. в.], 1994. – С. 122–138.
45. Школярік. – Дубно, 1941. – Чис. 1. – 1 жовт. ; Українська дитина. – Костопіль, 1942. – Чис. 9.

Евгеній Гребень

Генеральный округ Волинь и Подолия в материалах белорусских архивов

В статье характеризуются документы периода нацистской оккупации, относящиеся к генеральному округу Волинь и Подолия, хранящиеся в настоящее время на территории Республики Беларусь. Дается аннотация фондов государственного архива Брестской области, анализируются различные группы архивных документов, относящихся к белорусским территориям, входившим в состав генерального округа Волинь и Подолия.

Ключевые слова: нацистская оккупация, рейхскомиссариат Украина, генеральный округ Волинь и Подолия, Брестский, Пинский, Столинский округа.